

რუსული ენის უმეაბრთვალხმოვნინანი კომპოზიტების
ქართულად გადმოცემისათვის

მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარების პირობებში ტერმინოლოგიური ლექსიკის საკითხებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. ახალი მოვლენებისა და მეცნიერული დარგების ზრდა მოითხოვს მათ სახელდებას.

ტერმინების შექმნის ერთ-ერთი გზა ენის ფლექსიურ-დერივაციული საშუალებებია. სიტყვათა აფიქსაციის შემდეგ ახალი ტერმინების შექმნის უწყვეტ ბაზას სიტყვათა თხზვა წარმოადგენს. კომპოზიცია ტერმინთა მიღების ყველაზე პროდუქტიული გზაა.

კომპოზიციის საშუალებითაა მიღებული ქართულში უამრავი ახალი მეცნიერული ტერმინი, რომელთაც მანამდე სალიტერატურო ენა არ იცნობდა. ასე, მაგალითად: აირსადენი, ქანჩსაჭრელი, მთვარეშავალი, მრავალკუთხედი, წყალსარინი და სხვ.

ყოველ ენას თხზული სიტყვის შექმნის თავისი საკუთარი ყალიბი მოეპოვება. ქართულ ენაშიც კომპოზიტთა მოდელები საუკუნეების მანძილზე შემუშავებულა. სახელთა თხზვა არაერთი ქართველი მეცნიერის საკვლევ ობიექტს წარმოადგენდა.

ჩვენი სტატია მიზნად არ ისახავს აღწეროს ენობრივ კომპოზიტთა ტიპები. ამჯერად განვიხილავთ მხოლოდ კომპოზიტების ერთი ჯგუფის ზოგიერთ თავისებურებას, როდესაც მათი სტრუქტურა და სემანტიკა სირთულეს ქმნის რუსულიდან ქართულად თარგმნისას. საანალიზო მასალად გამოყენებულია რუსულ-ქართული ტექნიკური ტერმინოლოგია¹.

კომპოზიტების რუსულიდან ქართულად გადმოღებისას გამოყენებულია ყველა ის შესაძლებლობა თხზვისა, რაც ქართული ენისათვისაა სპეციფიკური. ყველაზე მეტად პროდუქტიულია ის შემთხვევები, როდესაც კომპოზიტის ფუძეები წარმოშობით ერთმანეთის მიმართ

¹ ტექნიკური ტერმინოლოგია, თბ., 1977.

მსაზღვრელ-საზღვრულია. ამ შემთხვევებზე აქ საგანგებოდ აღარ შევჩერდებით, რადგანაც სამეცნიერო ლიტერატურიდან ყველასათვის კარგადაა ცნობილი².

აღსანიშნავია ის შემთხვევები, როდესაც რუსული კომპოზიტების შესატყვისად ქართულში გვაქვს არა რთული სიტყვა, არამედ მიმლეობა, საწყისი, დერივაციული ან თანდებულიანი სახელი.

მაგალითად:

ა) მიმლეობითაა გადმოცემული:

узловязатель — მნასკველი

узловязательный — სანასკვი

ბ) საწყისითაა გადმოცემული:

лучениспускание — გამოსხივება

გ) დერივაციული სახელითაა გადმოცემული:

чуркоразделочный — საკორკოშელო

დ) თანდებულიანი სახელითაა გადმოცემული:

камерообразный — კამერისებრი

რუსულში რთული სიტყვების სხვადასხვა ტიპს გამოყოფენ³. ზოგადი, რაც ყველა ტიპის კომპოზიტების წარმოებას ახასიათებს, ეს არის შემაერთებელი **o** და **e** ხმოვნების საშუალებით სიტყვის ფუძეების დაკავშირება. ეს ხმოვნები ფონეტიკურად განპირობებული ვარიანტებია, მათი ხმარება ფუძის რავგარობაზეა დამოკიდებული.

შემაერთებელი ხმოვნის წარმომავლობაზე არსებობს მოსაზრება, რომ ის მოგვიანო ხანის წარმონაქმნია, კერძოდ კი იმ დროისა, როცა განვითარდა ფლექსია. მისი წარმოშობა დაკავშირებულია **o**-ბოლო ხმოვნიან სახელებთან. მიიჩნიათ, რომ შემაერთებელი ხმოვანი მიღებული უნდა იყოს სწორედ **o**-ხმოვანფუძიანი სახელების ანალოგიით. თავდაპირველად ეს ხმოვანი გაჩნდებოდა თანხმოვანფუძიან სახელებთან, შემდეგ კი ხმოვანფუძიანებთანაც⁴.

შემაერთებელხმოვნიანი რუსული კომპოზიტებია: полотер, водовоз, огнетушитель, камнеотделитель და მრავალი სხვა.

ამ ტიპის რუსული კომპოზიტები არავითარ სირთულეს არ ქმნის ქართულად გადმოღებისას.

² ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1953, გვ. 149—164.

³ Грамматика русского языка, I, фонетика и морфология, М., 1960, გვ. 271.

⁴ Е. А. Василевская, Словообразование в русском языке, М., 1962,

სხვაგვარად დგას საკითხი უცხო წარმომავლობის კომპოზიტების თარგმნისას. რუსულში ეს კომპოზიტები მეტწილ შემთხვევაში შემადგენელსმოვნიანია, რომელიც მათ ზოგჯერ ქართულ კომპოზიტშიც გადმოჰყვებათ. სწორედ აქ იჩენს თავს სიძნელეები.

უცხოურიდან ნასესხები კომპოზიტები, ძირითადად, ორ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს:

1) უცხო წარმომავლობის კომპოზიტები, რომლებიც მთლიანად (თავის კომპონენტებიანად) ნასესხებია. ასე, მაგალითად, რთული შედგენილობის ბერძნული წარმომავლობის სიტყვა **термометр** — **თერმომეტრი**, რომელიც ორი ფუძისაგან შედგება: **thermē** — „სითბო“ და **metrē** — „ვზომავ“, რუსულშიც და ქართულშიც უცვლელადაა დატოვებული. ამ რიგის ტერმინებია: **ვიბროგრაფი**, **ჰიდროავიაცია**, **გალვანოსკოპი**, **კოსმოცენტრი**, **მიკროამპერი**, **ელექტროაკუსტიკა** და სხვები.

2) ჰიბრიდული წარმომავლობის კომპოზიტები, რომელთა ჰირველი კომპონენტი უცხოური ნასესხობაა, მეორე კი — რუსული. მაგალითად: **магнитопроводимость** — **მაგნიტგამტარობა**, **аминокислоты** — **ამინმუჟები**, **камероборот** — **კამერასაბრუნნი** და სხვ.

გამოდის, რომ რუსულში ორსავე შემთხვევაში რთული სიტყვის კომპონენტებს შორის **o** ხმოვანი გვაქვს. ქართულში პირველ შემთხვევაში, ე. ი. როდესაც რთული სიტყვა მთლიანად უცხოური წარმომავლობისაა, რუსულის მსგავსად **o** ხმოვანი გვაქვს: **ვიბროგრაფი**, **კოსმოცენტრი**, **თერმომეტრი** და სხვ. ხოლო, როცა რთული სიტყვა ჰიბრიდულია (პირველი კომპონენტი უცხო წარმომავლობის ფუძეა, მეორე კი — რუსული), **o** ხმოვანი ქართულ კომპოზიტს არ გადმოჰყვება.

ვნახოთ ეს დამატებით მასალაზე. **Магнито-კომპონენტიანი** რთული სიტყვების ქართულად გადმოღებისას ორი ჯგუფი გამოიყოფა:

ა) **მაგნიტ-** ფუძის **o** ხმოვნით უკავშირდება შომდევნო კომპონენტში. მაგალითად: **მაგნიტოგრამა**, **მაგნიტოგრაფი**, **მაგნიტომეტრი**, **მაგნიტოოპტიკური**.

ბ) **მაგნიტ-** ფუძის სახით, **o** ხმოვნის გარეშეა წარმოდგენილი. მაგალითად: **მაგნიტმატარებელი** — **магнитоноситель**, **მაგნიტამგზნებელი** — **магнитовозбудитель**, **მაგნიტამოძრავებელი** — **магнитодвижущий**.

თითქმის გარკვეული კანონზომიერება ჩანს:

ა) ის უცხოკომპონენტებიანი სიტყვები, რომლებიც საერთაშო-

რისო ტერმინებად ქცეულა და მრავალ ევროპულ ენაში გვხვდება, რუსულში (აქედან კი — ქართულშიც) **ო** ხმოვნითაა დამკვიდრებული.

ბ) ის სიტყვები, რომლებსაც პირველი კომპონენტი უცხოური აქვს, მეორე კი — რუსული, ქართულად გადმოცემისას **ო** ელემენტს არ საჭიროებს.

ო ხმოვანი რუსულ კომპოზიტებში ფუძისეული რომ ნამდვილად არ უნდა იყოს, ამას ის მოწმობს, რომ სიტყვა ბერძნული წარმომავლობისაა, ბერძნულში კი მას ასეთი ფორმა აქვს — **Magnetis**. მაგრამ, თუ ეს რუსულის სპეციფიკური შემაერთებელი ხმოვანია, მაშინ როგორღა უნდა აიხსნას ამ **ო-ს** არსებობა საერთაშორისო ტერმინებში, იმგვარ რთულ სიტყვებში, როგორიცაა: **магнитофон, магнитограф, магнитометр?**

ამგვარ შემთხვევებში საჭიროა გაირკვეს:

ა) საანალიზო **ო** ხმოვანი ხომ არ წარმოადგენს უცხო წარმომავლობის სიტყვის ფუძისეულ ხმოვანს რუსულ ტერმინში?

ბ) ასეთივე შემაერთებელხმოვანიანი წარმოება ხომ არ არის იმ ენებშიც, საიდანაც ეს ტერმინები შემოვიდა?

აშკარაა, რომ **ო** შემაერთებელი ხმოვანია, მაგრამ საინტერესოა, არის ეს საკუთრივ რუსული შემაერთებელი ხმოვანი თუ იმავე ბერძნული ენისაა, რომელიც თან გადმოჰყვა ამ სიტყვებს რუსულში. შესაძლებელია, აქ ბერძნულ **ო** და რუსულ **ო** ხმოვანთა ფონეტიკურ დამთხვევასთანაც გვექონდეს საქმე.

როგორადაც არ უნდა გადაწყდეს საკითხი შემაერთებელი **ო-ს** წარმომავლობის შესახებ, რომელი ენიდანაც არ უნდა მომდინარეობდეს იგი, სულერთია, ქართული ჰიბრიდული კომპოზიტი შემაერთებელ ხმოვანს უგულვებლყოფს.

მაგრამ, ამავე დროს, ქართულში გამოიყოფა საკმაოდ დიდი ჯგუფი რთული სიტყვებისა, სადაც ორი უცხოური ფუძის შეერთების დროსაც არა გვაქვს **ო** ხმოვანი — რუსულსაგან განსხვავებით. ასე, მაგალითად: **აზბესტბეტონი — асбестобетон, ალუმინპროფილაქტიკა — алюминопрофилактика, ბამბუკბეტონი — бамбукобетон, ალდეჰიდკეტონები — альдегидкетоны** და სხვ.

აზბესტი ბერძნული წარმოშობის სიტყვაა (< asbestos). ამ ფუძის შემცველ ქართულ კომპოზიტებში **ო** ხმოვანი არ დასტურდება. ანალოგიურ შემთხვევაში, როცა **магнито-** ფორმით შედგენილი უცხო-კომპონენტიანი სიტყვები გვექონდა, აღნიშნული ხმოვანი ქართულ კომპოზიტებს გადმოჰყვა. აქ კი უკვე განსხვავებულ წარმოებას ვხვდებით. ქართულ კომპოზიტებში **აზბესტი** ოდენ ფუძის სახითაა წარმოდ-

გენილი და უკვე ქართულ ყალიბებს დაქვემდებარებული. ასევეა **ასფალტბეტონი** — **асфальтобетон** (ასფალტიც ბერძნული წარმოშობისაა — **asphaltos**). რატომ არა გვაქვს ამ შემთხვევაში **ასფალტობეტონი**?

Бензоаппарат ქართულად **ბენზინის აპარატი**. ამ კომპოზიციის ორივე კომპონენტი უცხო წარმომავლობისაა. თითქმის აქ ქართულ კომპოზიტიში მოსალოდნელი იყო **ო** ხმოვანი — **ბენზოაპარატი**, როგორც ანალოგიურ შემთხვევაში გვაქვს. მაგალითად: **ბენზონაფთოლი**, **ბენზოქინონი**, **ბენზოელექტრული**.

იხეთ კომპოზიტებში, რომლებშიც შეერთებულია ორი უცხო წარმომავლობის ფუძე და რომლებიც რუსულში შემაერთებელხმოვნია, ქართულშიც, როგორც ზემოთ უკვე აღინიშნა, ყველგან უნდა გვქონოდა ხმოვანი, მაგრამ ზოგჯერ ეს მოდელი დარღვეულია (**აზბესტბეტონი**, **ალუმინპროფილაქტიკა**, **ბამბუკბეტონი...**). მართალია, აქ ორივე ფუძე უცხოურია, მაგრამ, შესაძლებელია, კომპოზიტი საკუთრივ რუსულშია შექმნილი. ამიტომაც ამგვარი კომპოზიტები ქართულად გადმოღებისას შემაერთებელ ხმოვანს არ საჭიროებენ.

როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, ჰიბრიდული კომპოზიტები რუსულში (იხეთი თხზული სიტყვები, რომელთა ერთი კომპონენტი უცხოური წარმომავლობისაა, მეორე კი — რუსული) შემაერთებელხმოვნია.

საანალიზო მასალიდან ჩანს, რომ ქართული ტექნიკური ტერმინოლოგია ერთ პრინციპს მიჰყვება ჰიბრიდული კომპოზიტების რუსულადან გადმოღებისას. ლექსიკონი ამგვარ კომპოზიტებში უგულვებელყოფს შემაერთებელ **o** ხმოვანს, ე. ი. უცხო მორფემას და ოდენ ფუძით წარმოგვიდგენს რთული სიტყვის პირველ კომპონენტს.

ასე, მაგალითად:

აზბესტქაღალდი — **асбобумага**

ასფალტდამკები — **асфальтоукладчик**

იოდსახამებელი — **йодокрахмальный**

ბენზინჩასახმელი — **бензозаправочный**

ბომბსაკერი — **бомбодержатель**

ტემპერატურაგამტარობა — **температуропроводность**

ენერგიაშემცველი — **энергоноситель**

ფაზოგადამბრუნე — **фазоопрокидывающий**

მაგნიტურღრეკადი — **магнитоупругий**

მაგრამ ამ ტიპის კომპოზიტებშიც არაა ერთგვაროვანი სურათი.
მაგალითად:

- აერონაზი — аэролиния
- აეროსასხურებელი — аэроопрыскиватель
- დინატროუჯრედი — династроклетчатка
- სულფონაერთები — сульфосоединение
- ამიდოსალებავი — амидокраска
- ამიდომჟავები — амидокислоты
- ამიდოჯგუფი — амидогруппа
- პნევმოსასრობი — пневмосушилка
- ტურბობურღი — турбобур
- ტურბომშენებლობა — турбостроение
- ტურბოორთქლმავალი — турбопаровоз
- ტურბოღერძული — турбоосевой
- ტურბოტუმბი — турбонасос
- ტურბოსაქირხნი — турбонагнетатель
- ტურბოქეები — турбокотел
- ტურბომძრავა — турбодвигатель
- ტურბოხრახნიანი — турбовинтовой
- ენერგომომარაგება — энергоснабжение
- ენერგომატარებელი — энергопоезд

ზემოთ დასახელებულ სიტყვებს, რომლებშიც პირველი ფუძე უცხოურია, მეორე კი — ქართული, ტექნიკურ ტერმინოლოგიაში წარმოდგენილი მოდელის მიხედვით, **თ** ხმოვანი არ უნდა ჰქონდეთ. მაგალითად, **ტურბობურღი — турбобур**, ამ კომპოზიტის პირველი კომპონენტი ტურბინა ფრანგული წარმომავლობის სიტყვაა — turbine. ჩანს, რომ **თ** ხმოვანი არ წარმოდგენს ფუძისეულ ხმოვანს ფრანგულში. ამიტომ, რადგანაც **თ** ხმოვანი შემაერთებელი ჩანს, ქართულმა ის უნდა უგულვებელყოს და თავისი საკუთარი ყალიბის მიხედვით აწარმოოს კომპოზიტი. მართლაც, **ტურბობურღის** ნაცვლად ქართული ენის ორთოგრაფიულ ლექსიკონში წარმოდგენილია **ტურბინბურღი** ან **ტურბსაბურღი**. ამის მსგავსად შეიძლება გაკეთდეს სხვა ზემოთ დასახელებული პიბრიდული კომპოზიტებიც. მაგალითად: ჰაერნაზი, ჰაერნასხურებელი, დინატრონუჯრედი, სულფიდნაერთები, ამიდსალებავი,

ამიდგეუავები, ტურბინშენებლობა, ტურბინდერძული, ტურბინსაკირ-
ხნი, ენერგიამომარაგება, ენერგიამატარებელი.

მაგრამ თუ ჭირს რუსული ჰიბრიდული კომპოზიტების გადმო-
ღება ქართულად ოდენ ფუძის სახით, მაშინ ტექნიკური ტერმინოლო-
გია რუსულ თხზულ სიტყვებს მსაზღვრელ-საზღვრულად აქცევს. მა-
გალითად, **энерговооруженность**—ენერგეტიკული აღჭურვილობა, **шпа-
лопильные**—შპალეების ხერხვა, **ремонтосложность**—რემონტის სირთუ-
ლე, **тракторохозяйство**—სატრაქტორო მეურნეობა...

ამრიგად, ტექნიკურ ტერმინოლოგიაში წარმოდგენილი კომპო-
ზიტების განხილვამ ცხადყო, თუ როგორ ჭრელ სურათს ვიღებთ რუ-
სულიდან ქართულად ტერმინების თარგმნისას.

კომპოზიტებში ერთგვარი სურათის მისაღწევად საჭიროა და-
ზუსტდეს იმ ტერმინთა თარგმნის პრინციპი, რომლებიც შემაერთე-
ბელხმოვნიანი წარმოებისაა რუსულში. საჭიროა გავითვალისწინოთ
მათი კომპონენტების წარმომავლობა. თუ **о** უცხო ენის ფუძისეული
ხმოვანია, იგი ქართულშიც გადმოაჰყვება ტერმინს, ხოლო თუ იგი რუ-
სულის სპეციფიკური მორფემაა, ქართულ კომპოზიტში მიზანშეუწო-
ნელია მისი დატოვება. როგორც სამეცნიერო ლიტერატურიდანაა
ცნობილი, მორფოლოგიური ინვენტარის სესხება არ უნდა ხდებოდეს
და იგი მხოლოდ „იმ შემთხვევაში არის შესაძლებელი, როდესაც
ენაში დიდი რაოდენობით არის შემოსული ერთი და იგივე ფუძე და
სადაც ერთი და იგივე აფიქსი მრავალჯერ მეორდება სხვადასხვა ფუ-
ძეში“⁵.

დასასრულ, უნდა შევნიშნოთ, რომ მეოცე საუკუნის ტერმინო-
ლოგიური ლექსიკა წარმოადგენს კომპოზიტების ზრდის მნიშვნელო-
ვან ბაზას. სწორედ ამიტომაც საჭირო, კიდევ უფრო მეტად დაზუსტ-
დეს რთულ სიტყვათა სტრუქტურის ზოგი პრინციპული საკითხი.

⁵ ბიძ. ფოჩხუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბ., 1974, გვ. 344.